

УДК: 811: 159.9
© Зеленін Г.І. 2011 р.

Г.І. Зеленін
Українська інженерно-педагогічна
академія, м. Харків

МИМОВІЛЬНА Й ДОВІЛЬНА ПАМ'ЯТЬ У НАВЧАННІ ІНОЗЕМНІЙ МОВІ

У статті наведені результати аналізу впливу процесів пам'яті й мислення на ефективність засвоєння іноземних мов. Відзначені закономірності роботи довільної й мимовільної пам'яті, розглянута постійна взаємодія мимовільного й довільного запам'ятовування.

Ключові слова: довільна пам'ять, мимовільна пам'ять, когнітивний процес, збереження та відтворення вербальної інформації, мовна діяльність.

Г.И. Зеленин **НЕПРОИЗВОЛЬНАЯ И ПРОИЗВОЛЬНАЯ ПАМЯТЬ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ**

В статье приводятся результаты анализа влияния процессов памяти и мышления на эффективность усвоения иностранных языков. Отмечены закономерности работы непроизвольной и произвольной памяти, рассмотрено постоянное взаимодействие непроизвольного и произвольного запоминания.

Ключевые слова: произвольная память, непроизвольная память, когнитивный процесс, сохранение и воссоздание вербальной информации, языковая деятельность.

G.I. Zelenin **INVOLUNTARY MEMORY AND VOLUNTARY MEMORY IN FOREIGN LANGUAGE TRAINING**

The analysis of memory and thinking processes influence on foreign languages efficient mastering is presented in the article. The laws of involuntary memory and voluntary memory work are determined, the permanent interaction of involuntary and voluntary memorization is considered.

Key words: involuntary memory, voluntary memory, cognitive process, keeping and recreation of verbal information, linguistic activity.

Постановка проблеми. Вибір Україною курсу на входження в європейський освітній простір, інтеграція з європейськими країнами, інтернаціоналізація ділових стосунків у різних сферах діяльності людини підвищує попит на випускників вищих навчальних закладів, які б вільно володіли іноземною мовою і культурою іншомовного спілкування. Проведений нами аналіз досліджень із питань навчання іноземним мовам показує, що проблема засвоєння іноземної мови й формування іншомовної діяльності є досить актуальною й вирішення цієї проблеми привертає активну увагу дослідників в галузі

філософії, соціології, педагогіки, фізіології, психології. Об'єктом психологічних досліджень є переважно методичні аспекти навчання іноземним мовам, пошук найбільш ефективних методів навчання, розвитку мовлення як засобу спілкування, індивідуального підходу у навчанні та ін. Основна увага приділяється засвоєнню вербального матеріалу й перекладу навчальних текстів. Багато авторів відзначають зв'язок мовної діяльності студентів із процесами пам'яті й мислення, навчання іноземним мовам розглядається як засіб розвитку пам'яті й мислення, формування інтелекту особистості. Однак не досліджується належною мірою вплив процесів пам'яті й мислення, тобто когнітивних процесів на ефективність засвоєння іноземних мов. Багато труднощів в оволодінні іноземними мовами пов'язані з незнанням цих механізмів і невмінням ними керувати.

Мовна діяльність і когнітивні процеси перебувають у постійному системному зв'язку, в силу чого розвиток пам'яті й мислення можна розглядати у зв'язку з ефективністю мовного розвитку індивіда, але очевидним є також зворотний зв'язок - залежність ефективності розвитку мовлення від процесів пам'яті й мислення, які виступають когнітивними психологічними механізмами засвоєння мови й мовлення. Дослідження саме цих аспектів засвоєння студентами іноземної мови представляється нам досить перспективним.

У ряді досліджень оволодіння іноземною мовою розглядається як засіб розвитку пам'яті й мислення, формування інтелекту особистості. Однак не досліджується належною мірою вплив процесів пам'яті й мислення, тобто когнітивних процесів на ефективність засвоєння іноземної мови. Значні труднощі у навчанні іноземним мовам пов'язані з неврахуванням цих механізмів і невмінням ними керувати.

Мета статті – проаналізувати вплив процесів пам'яті й мислення, тобто когнітивних процесів на ефективність засвоєння іноземних мов, виділити закономірності роботи довільної й мимовільної пам'яті.

Виклад основного матеріалу.

Залежно від конкретної мети діяльності, наявності у суб'єкта свідомого наміру закріплювати й зберігати інформацію, пам'ять може функціонувати в мимовільній і довільній формі. *Мимовільне запам'ятовування* - невольний процес, не пов'язаний зі свідомим наміром закріплювати й надалі використовувати сприйняту вербальну інформацію. Суб'єкт не застосовує тут спеціальних прийомів для організації роботи своєї пам'яті. У дорослої людини мимовільне запам'ятовування включене у складні форми спілкування, навчальну й трудову діяльність. У структурі різних видів діяльності воно підпорядковане вирішенню пізнавальних або практичних завдань, забезпечуючи закріплення слідів всіх проміжних і кінцевих результатів кожної дії й діяльності в цілому. Людина може мимоволі запам'ятати зміст і форму всіх сприйманих образів, текстів, результати своїх дій. Так запам'ятовується, наприклад, зміст цікавої книги, кінофільму, бесіди, яскравого пейзажу, гострих емоційних переживань. Залежно від рівня активності суб'єкта мимовільне запам'ятовування може призвести до утворення більш-менш міцних слідів у нервовій системі, показувати різний рівень ефективності.

На відміну від довільного, мимовільне запам'ятовування довго вважалось непродуктивним, «нижчим» видом мнемічної активності. Спеціальні дослідження пам'яті показували, що правильність відтворення об'єктів становила від 10 до 50 %, не більше [Бочарова С.П.]. У цих дослідженнях створювалися умови, у яких мимовільне запам'ятовування виступало як випадковий результат тих ситуацій, де увага й сприйняття були спрямовані на якісь інші об'єкти. Низьку продуктивність запам'ятовування автори

пояснили тим, що об'єкти не входили в зону сприйняття, що випробувані не звертали на них уваги. За мимовільним запам'ятовуванням твердо закріпилася репутація «випадкового» процесу. У цьому зв'язку не тільки психологи-функціоналісти, але й представники інших психологічних шкіл, а також педагоги-практики, методисти завжди надавали перевагу довільному запам'ятовуванню в навчанні. Різке протиставлення мимовільного й довільного запам'ятовування збільшувалося ще рядом інших обставин. Так, представники функціоналістської концепції вважали, що різний ступінь активності свідомості у запам'ятовуванні (наявність або відсутність свідомого наміру) обумовлює різний характер утворених асоціацій. Мимовільне запам'ятовування як випадковий процес, не регульований свідомістю, призводить до утворення механічних зв'язків (переважно асоціацій за суміжністю). На противагу до нього, довільне запам'ятовування оцінювалося як процес свідомо регульований і тому завжди осмислений, заснований на утворенні значеннєвих зв'язків у матеріалі, що запам'ятовується. Протиставлення двох видів запам'ятовування супроводжувалося також їхнім співвіднесенням з різними механізмами.

У викладачів «теорії актів» мало місце різкий розподіл довільного й мимовільного запам'ятовування. П.Жане розглядав мимовільну пам'ять як «нижчу», «біологічну», рефлєкторну, а довільну пам'ять - як «вищу», соціально опосередковану. Думка про існування двох різко розрізнених за ефективністю видів запам'ятовування вперто зберігається у багатьох психологічних і педагогічних концепціях і дотепер. Така низька оцінка мимовільного запам'ятовування як випадкового й механічного процесу довго перешкоджала постановці завдань його дослідження як самостійної наукової проблеми. Однак постановка такої науково-теоретичної проблеми неминуче назривала у зв'язку з фактами, одержуваними психологами, які виявляли інтерес до мимовільного запам'ятовування. У цих експериментах мимовільне запам'ятовування вивчалось як результат взаємодії людини з певними об'єктами в умовах вирішення пізнавальних або практичних завдань. При цьому були отримані дані про більш високу продуктивність такого запам'ятовування. У досвідах Э. Киркпатрика одна група випробуваних зачувала таблицю множення, а інша група - засвоювала її шляхом практичного оперування числами. Результати мимовільного запам'ятовування таблиці лише не набагато результатам довільного запам'ятовування. Автор виразив думку, що добуток чисел може бути засвоєно краще при їхньому практичному обчисленні, чим при спеціальному завчанні. У подібних експериментах мимовільне запам'ятовування не уступало, а іноді й перевищувало по своїй ефективності результати довільного. Однак єдине пояснення, що давали автори, зводилося до факту «високої активності свідомості». Однак основною детермінантою високої ефективності мимовільного запам'ятовування в цих умовах, як показав більш пізній аналіз (2), є включення відповідних об'єктів у структуру цілеспрямованої змістовної діяльності. Дані про можливість одержати високу ефективність мимовільного запам'ятовування й, отже, продуктивно використовувати його в навчанні, привернули увагу закордонних і вітчизняних дослідників до вивчення проблеми мимовільного запам'ятовування. Стало очевидним, що воно - не випадковий процес, що воно підкоряється деяким загальним закономірностям. Термін «випадкове» запам'ятовування (incidental learning) все частіше став замінятися терміном «мимовільне» (involuntary). Дослідники направили свої зусилля на вивчення різних аспектів мимовільного запам'ятовування: його залежності від характеру інструкції в експерименті (Дженкінс), від характеру одержуваного підкріплення у зв'язку з досягненням мети (Халл; Лешлі; Мак Гіч; Стюард); від установок і мотивації особистості (Мак Гіч і Айрієн; Постман і Сендерс; Рассел; Барк). Але вивчення окремих аспектів не

могло скласти достатньої бази для створення теорії мимовільного запам'ятовування. Основою створення такої теорії стали дослідження цього процесу у структурі цілеспрямованої діяльності. До таких досліджень слід віднести насамперед роботи П.І. Зінченко, А.А. Смирнова, їхніх співробітників і послідовників [Бочарова С.П.]. Ретельні дослідження мимовільного запам'ятовування, проведені ними з позиції діяльного підходу в умовах лабораторних і природних експериментів, дозволили розкрити сутність цього процесу й визначити основні умови (фактори), що детермінують його ефективність у різних видах діяльності, насамперед - у навчальній. Мимовільне запам'ятовування характеризується як форма мнемічної активності, включеної в структуру цілеспрямованої діяльності людини, пізнавальної або практичної, і яка є необхідною умовою здійснення всіх етапів діяльності й збереження уявлення про її результати. Ефективність мимовільного запам'ятовування визначається умовами організації діяльності й тим, яку функціональну роль виконують об'єкти, що сприймаються людиною, в структурі виконуваної діяльності. В експериментах по вивченню мимовільного запам'ятовування звичайно застосовується метод названий «методом цільової орієнтації діяльності». Інструкція в досліді орієнтує випробуваних на дії з об'єктами заради досягнення пізнавальної або практичної мети (арифметичні дії, класифікації лексики текстів рідною та іноземною мовами й ін.) і не допускає формування установки на мнемічну ціль, тобто на завчання. Експериментально було виявлено кілька основних умов, що детермінують високу ефективність мимовільного запам'ятовування.

Першою з таких умов є дія суб'єкта з певними об'єктами. Байдуже, пасивне сприйняття об'єктів не призводить до їхнього чіткого відображення, міцного запам'ятовування. Саме із цим пов'язані відомі факти, коли людина не може докладно описати циферблат свого годинника або фасад будинку, повз якого вона ходить щодня. Тільки активна взаємодія із предметами призводить до їх ефективного мимовільного запам'ятовування.

Висока ефективність запам'ятовування об'єктів, пов'язаних із цілеспрямованою активністю людини, підтверджується також при вивченні мимовільної форми короточасної пам'яті.

Але не всі об'єкти, з якими взаємодіє людина, викликають однаково високу активність і фіксацію в пам'яті. Тому другою найважливішою умовою мимовільного запам'ятовування є функціональна значимість об'єкта, обумовлена його місцем у структурі діяльності. Перевагу в міцності запам'ятовування завжди мають об'єкти, пов'язані з основною метою діяльності, що становлять зміст її кінцевого результату й тому найбільш значимі для суб'єкта, що максимально стимулюють його інтелектуальну, емоційну, практичну активність. Об'єкти, що виступають як спосіб досягнення мети, фіксуються в пам'яті менш продуктивно. Фонові об'єкти запам'ятовуються на найнижчому рівні або взагалі не фіксуються в пам'яті. В одному з досвідів А.А. Смирнова (4) перед випробуваними ставилося пізнавальне завдання: на основі аналізу декількох речень, даних експериментатором, встановити, якому правилу правопису вони відповідають, а потім самостійно придумати ряд речень, які ілюструють дане правило. Проведена неочікувано для випробуваних наступного дня перевірка запам'ятовування показала, що речення, самостійно придумані з метою формулювання правила, запам'яталися значно краще, ніж ті, які пред'являлися у готовому вигляді й служили опорою для пригадування.

Матеріал, що становить зміст основної мети діяльності викликає найбільш активне орієнтування й результативне підкріплення. Закріплення в пам'яті результатів досягнення

мети становить основу зворотної аферентації й саморегуляції діяльності, тому, як підкреслював І.П. Павлов, «як тільки зв'язок збігся з досягненням мети, вона залишилася й закріпилася» .

Третьою необхідною умовою продуктивності мимовільного запам'ятовування є висока інтелектуальна активність суб'єкта, що забезпечує значеннєву переробку матеріалу. У досліджах А.А. Смирнова було показано, що найстараніший опис тексту учнями не призводить до його запам'ятовування, тоді як значеннєвий аналіз і складання плану розповіді забезпечують глибоке розуміння й одночасно - мимовільне запам'ятовування його змісту. Активність розумових дій, систематизація матеріалу, вправи по його практичному використанню стимулюють утворення тривалих слідів пам'яті. При подібній організації навчальної діяльності одночасно здійснюється пізнавальний і мнемічний ефект. Цю продуктивну роль мимовільного запам'ятовування при організації активних пізнавальних дій відзначав С.Л. Рубінштейн: «У педагогічному плані встає ... найважливіше завдання - організувати навчальну діяльність так, щоб істотний матеріал запам'ятовувався учнями й тоді, коли він зайнятий по суті ним, а не його запам'ятовуванням. Це багато складніше, але й набагато плідніше, ніж постійно вимагати від учнів довільного запам'ятовування, при якому саме запам'ятовування стає метою їхніх дій».

Характерною властивістю мимовільного запам'ятовування є його вибірковість, обумовлена установками й мотивацією діяльності суб'єкта, його інтересами, потребами, почуттями, змістом найважливіших життєвих цілей. Тому ще однією важливою умовою ефективності мимовільного запам'ятовування є урахування і формування відповідних мотивів навчальної діяльності особистості. Пам'ять людини не може механічно запам'ятовувати й зберігати образи всіх сприйнятих нею об'єктів у всьому різноманітті їхніх властивостей. Перевагу для закріплення в пам'яті одержують насамперед ті об'єкти, які пов'язані із досягненням основної мети діяльності, тому що при цьому вони набувають високу життєву значимість для суб'єкта як «цілеспрямованої системи». Події, пов'язані з інтересами й цілями суб'єкта, одержують із його боку певну оцінку й емоційне забарвлення. Давно відмічено, що події, які викликають емоційні переживання, дуже швидко й неправильно фіксуються в пам'яті. Це зовсім не означає протиставлення емоційної й значеннєвої пам'яті, однак підкреслює значимість емоційного компонента в мимовільному запам'ятовуванні подій.

Велика кількість досліджень була присвячена проблемі впливу емоцій і почуттів на мимовільну пам'ять. В ході експериментів було встановлено, що емоційно забарвлені події запам'ятовуються й зберігаються в пам'яті краще, ніж події емоційно нейтральні. При цьому приємні переживання запам'ятовуються краще, ніж негативні. Проведені згодом спеціальні експериментальні дослідження багатьох авторів дозволили одержати чіткі кількісні дані на користь того, що емоційно нейтральні факти запам'ятовуються гірше, ніж факти, пов'язані з позитивними або негативними переживаннями, і чим активніше емоційне забарвлення подій, тим вони краще зберігаються в пам'яті. У дослідженнях А.А. Смирнова і його співробітників було показано, що наявність інтересу до навчального предмета й емоційне сприйняття навчальної інформації є найважливішими стимуляторами пам'яті в процесі навчання (4).

Закономірності мимовільного запам'ятовування, встановлені в експериментальних психологічних дослідженнях, свідчать про те, що цей процес не є механічним і випадковим і що знання зазначених закономірностей дозволяє раціонально керувати цим процесом у навчанні й інших видах діяльності людини. Загальною особливістю мимовільного

запам'ятовування є те, що суб'єкт не усвідомлює цього процесу й свідомо не керує його протіканням. Тому важливо, як об'єктивно складається алгоритм діяльності людини, яку функціональну роль у ній виконують сприймані явища. У педагогічному процесі викладач, що знає фактори продуктивності мимовільного запам'ятовування, має можливість раціонально керувати ним шляхом відповідної організації навчального матеріалу й дій учнів по його засвоєнню, а також шляхом формування позитивних мотивів навчальної діяльності, стійких інтересів і почуттів у учнів. А.А. Смирнов вказував, що для раціонального використання мимовільного запам'ятовування у навчанні навчальна діяльність повинна бути організована як система дій, пов'язаних з постановкою й самостійним вирішенням учнями нових пізнавальних завдань, які підкоряються загальній основній меті. Надбані раніше знання повинні включатися в нове пізнавальне завдання як необхідна умова й спосіб його вирішення. У цьому процесі виявляється значимість засвоєних знань, що активізує мотивацію, і організується раціональне їхнє повторення. За даними багатьох авторів обсяг мимовільного запам'ятовування, залежно від умов, становить від 30 до 70 % запропонованого навчального матеріалу. Однак цей рівень може бути й вищим, якщо пізнавальна й практична діяльність організовані з урахуванням зазначених факторів ефективності пам'яті.

На основі мимовільного запам'ятовування в онтогенезі, приблизно з 4 - 5 років, починається розвиток довільного запам'ятовування. Досягаючи складних форм розвитку, воно стає в дорослої людини найважливішим засобом свідомої саморегуляції роботи пам'яті.

Довільне запам'ятовування - навмисний процес, пов'язаний із постановкою суб'єктом мнемічної мети, тобто мети запам'ятати, завчити й зберегти певний обсяг матеріалу для наступного відтворення у формі словесних звітів (на уроці, на іспиті й т.п.) або у формі практичних умінь і навичок у трудовій і навчальній діяльності. У довільному запам'ятовуванні найбільш чітко, усвідомлено, виступає орієнтація на майбутній результат, на майбутнє відтворення в бажаному обсязі й в заданий строк. До актів довільного запам'ятовування можна віднести такі дії, як учування вірша, запам'ятовування інструкції, наказу, запам'ятовування інструкції, наказу, учування іншомовних текстів. У зв'язку з тим, що довільне запам'ятовування включає специфічну мнемічну ціль, установка на запам'ятовування й здійснюється за допомогою спеціальних прийомів, його прийнято вважати самостійною "мнемічною дією", тоді як мимовільне запам'ятовування розглядалося як продукт будь-якої іншої, немнемічної діяльності: навчальної, ігрової, трудової (П.І.Зінченко, А.А.Смирнов і ін.). За інших рівних умов довільне запам'ятовування дає оптимальний мнемічний ефект, тому що може забезпечити міцне й повне (близьке до 100%) засвоєння матеріалу, саме в цьому зв'язку більшість методистів і викладачів звертають свою увагу на стимулювання довільного запам'ятовування учнів. Однак ефективність довільного запам'ятовування, як і мимовільного, буває високою тільки за певних умов.

Однією з таких умов є чітка постановка мнемічної мети. Залежно від змісту поставленого перед нею завдання людина виділяє й запам'ятовує в тих самих об'єктах різні параметри й властивості: форму, колір, структуру й ін. У досліджах А.А.Смирнова було показано, що багаторазове читання невеликого за обсягом тексту з установкою на запам'ятовування не призводить до його повного засвоєння, запам'ятовуванню "напам'ять". При цьому за рахунок установки на

запам'ятовування зберігаються загальний зміст і зміст прочитаного, але повнота й точність не забезпечуються. Якщо ж перед випробуваним відразу ставиться завдання запам'ятати текст дослівно, воно досягає цієї мети шляхом декількох повторень, що включають у себе спеціальні прийоми самоконтролю. При запам'ятовуванні цього ж тексту перед випробуваним може бути поставлене завдання запам'ятовувати тільки деякі терміни, іноземні слова, описи природи й ін., і щораз суб'єкт буде організовувати свою мнемічну активність для вирішення конкретного завдання. Тому у навчанні необхідно ставити перед учнями чіткі завдання, що орієнтують на запам'ятовування матеріалу певного змісту й обсягу.

Довільне запам'ятовування так само, як і мимовільне, пов'язане з установками й мотивацією суб'єкта, з його інтересами й емоціями. Людині легше запам'ятовувати, якщо матеріал пов'язаний з її актуальними потребами, інтересами, почуттями. Однак істотною перевагою довільного запам'ятовування є те, що воно дозволяє суб'єктові засвоювати матеріал і в несприятливих умовах діяльності: при відсутності безпосереднього інтересу до нього, у стані втоми, при впливі перешкод, в умовах дефіциту часу й ін., оскільки воно містить у собі вольові зусилля, мовну самостимуляцію, постійний самоконтроль, що забезпечують свідомий вибір найбільш адекватних способів вирішення мнемічних завдань. Важливу роль у саморегуляції суб'єктом довільного запам'ятовування відіграє його установка на певний строк збереження. У досвідах А. Ааля випробуваним прочитували дві розповіді для запам'ятовування. При цьому вказувалося, що перша розповідь повинна бути відтворена наступного дня, а друга - тижнів через чотири. Перевірка, проведена через два тижні, показала, що перша розповідь уже майже забута, тоді як другу випробувані можуть відтворити досить повно. Відповідно до установок суб'єкта в довільному запам'ятовуванні закріплюється не тільки образ об'єкта, але також програма на певний строк його збереження: "до іспиту", "надовго", "назавжди". Довільне запам'ятовування, пов'язане з наміром суб'єкта на довге й тривале запам'ятовування матеріалу, набуває форму заучування, що включає багаторазове повторення для утворення тривкої асоціації.

Найважливішою особливістю довільного запам'ятовування є його опосередкованість різними прийомами, способами. Тому рівень оволодіння способами значеннєвої організації матеріалу є одним із провідних факторів його ефективності. Представники теорії актів і теорії діяльності розглядали довільне запам'ятовування як соціально опосередкований процес, оскільки різними способами його регуляції суб'єкт опановує в умовах спілкування й навчання, а не володіє ними від природи (П.Жане, Л.С. Виготський, А.Н. Леонтьєв). Дослідниками довільного запам'ятовування були вивчені різні способи вирішення мнемічних завдань. Ці способи можуть бути розділені на дві групи: зовнішні (екстеріоризовані, практичні) і внутрішні (інтеріоризовані, інтелектуальні). До першої належать створення й використання різних знаків, символів (графічні зображення, малюнки, записи), а також предметне групування, проказування вголос і ін. До інтеріоризованих актів належать різні прийоми значеннєвої переробки інформації, пов'язані із внутрішнім мовленням, з ідеомоторними реакціями: повторення про себе, аналіз, синтез, класифікація і інші розумові операції. Різні способи значеннєвого опосередкування набувають особливої активності при запам'ятовуванні великого по обсягу навчального матеріалу, що виходить за межі

обсягу "безпосередньої" (короткочасної) пам'яті, що характеризується можливістю запам'ятовування 6 - 7 об'єктів при однократному їхньому сприйнятті в короткий проміжок часу (1-2 сек). Збільшення кількості пропонованих об'єктів значно збільшує й час запам'ятовування, вимагає застосування різних прийомів опосередкування. При вивченні довільного запам'ятовування в умовах навчальної діяльності А.А.Смирновим були виділені такі основні способи довільного запам'ятовування тексту: аналіз і значеннєве групування матеріалу, виділення й вербальне позначення (заглавок) опорних пунктів, раціонально організоване повторення. Типовим прикладом значеннєвої обробки тексту учнями є побудова простого й розгорнутого плану, що виступає ефективним засобом запам'ятовування тексту й опорою його наступного відтворення.

Важливим фактором ефективності довільного запам'ятовування є організація адекватного режиму навчальної діяльності. Правильне дозування матеріалу з урахуванням віку й змісту, раніше засвоєних знань, розподіл матеріалу в часі, боротьба з перевтомою, що негативно позначається на утворенні й збереженні мнемічних слідів, усунення перешкод — все це необхідні умови продуктивної роботи пам'яті. Аналіз цих умов і методичні рекомендації з раціональної організації довільного запам'ятовування у навчанні досить докладно представлені в роботах багатьох авторів, що вивчали пам'ять у процесі навчання (А.Н. Леонт'єв, М.Н. Шардаков, Л.В. Занков, А.А. Смирнов, П.І. Зінченко, В.Я. Ляудіс, С.П. Бочарова, Е.В. Землянська, Т.П. Зінченко й ін.).

При раціональній організації довільного запам'ятовування у навчанні, коли воно пов'язане із чіткою цілеспрямованістю й адекватною мотивацією, опосередковане прийомами логічної переробки матеріалу, протікає у сприятливих режимах діяльності, таке запам'ятовування може давати оптимальний ефект, приводячи до найбільш повного і міцного засвоєння навчальної інформації.

Довільне й мимовільне запам'ятовування природно взаємозалежні й представляють собою дві специфічні форми мнемічної активності. Їхній функціональний взаємозв'язок може, насамперед, проявлятися в їхній тимчасовій послідовності. У діяльній концепції пам'яті існує положення про те, що мнемічна дія (довільне запам'ятовування) відстає від пізнавальної дії, що включає в себе мимовільне запам'ятовування (як "продукт" пізнавальних дій). Таке положення висловлювали П.І.Зінченко та Л.А.Смирнов, підкреслюючи цим необхідність первісного формування розумових операцій у учнів (аналізу, синтезу, узагальнення, класифікації та інших) і наступного використання цих операцій як прийомів логічного довільного запам'ятовування. У методичному плані таке положення є, безумовно, справедливим. Такий розподіл довільних і мимовільних мнемічних актів нам представляється реально існуючим лише на рівні макроструктури навчальної діяльності, де явно відчутний розподіл пізнавальних і мнемічних завдань. Такий розподіл у послідовності становлення спостерігається також в онтогенезі, де формування довільного запам'ятовування базується на мимовільному й пов'язане зі здатністю учнів використовувати вольові процеси й пізнавальні операції (наприклад, класифікацію предметів) для постановки й досягнення власне мнемічних завдань. Саме в цих умовах пам'ять із простої функції запам'ятовування перетворюється, як відзначав С.Л. Рубінштейн (3), у складний мнемічний процес, пов'язаний із соціально опосередкованими цілями,

мотивами й способами людської діяльності. Однак розвиток довільного запам'ятовування не можна сприймати тільки як появу більш складної надбудови над мимовільною пам'яттю. Відбувається ускладнення і якісна перебудова всієї мнемічної системи, як і всієї структури діяльності. Б.Г.Ананьєв вказував, що сучасна психофізіологія повинна розглядати онтогенез поведінки як "перетворення структури психічного розвитку, цілісної організації процесів відображення, орієнтації й регуляції поведінки. У цій психофізіологічній структурі, тобто в цілісній природі людського розвитку, не існує ізольованих здібностей, функцій або навіть окремих реакцій на окремі зовнішні подразники. Відомо, що ефект тої чи іншої окремої реакції навіть на ізольований одиничний стимул визначається системним механізмом поведінки й залежить від комплексу внутрішніх умов, у тому числі від узагальненого життєвого досвіду, мотивації й т.д. Ця ідея цілком застосовна також до аналізу онтогенезу пам'яті. З розвитком довільної пам'яті ми вже стикаємося не із самостійним існуванням двох процесів - мимовільного й довільного запам'ятовування, а з єдиною складною мнемічною системою. Залежно від характеру діяльності, мнемічна активність проявляється або в мимовільній формі, включаючись у структуру пізнавальних дій і підкоряючись їхнім специфічним цілям, або - у довільній формі, підкоряючи сенсорні, інтелектуальні й практичні дії вирішенню власне мнемічних завдань.

На думку С.П. Бочарової, мікроструктурний аналіз мнемічної активності показує, що, по суті, не може бути "чисто пізнавальних" або "чисто мнемічних" дій. Будь-яка дія включає у свою структуру гностичні й мнемічні операції. Тому кожен процес довільного запам'ятовування, спрямований на вирішення мнемічного завдання, завжди включає систему гностичних операцій, функціональна тканина яких поєднується й контролюється проявами функцій короткочасної пам'яті, не усвідомлюваних суб'єктом, тобто містить у собі прояв мимовільного запам'ятовування. Таким чином, на рівні мікроструктури діяльності акти довільного й мимовільного запам'ятовування практично нероздільні, їх взаємне "відставання" практично не існує (С.П. Бочарова).

Постійна взаємодія мимовільного й довільного запам'ятовування було відзначена багатьма закордонними й вітчизняними дослідниками. Такий взаємозв'язок проявляється в наявності цілого ряду проміжних форм і взаємопереходів, які спостерігаються при активізації установок, наприклад, коли суб'єкт усвідомлює важливість сприйманих об'єктів і необхідність утримання їх у пам'яті для використання у наступній діяльності (А.А.Смирнов; Ц. Флорес). Наявність тієї чи іншої форми запам'ятовування пов'язане з об'єктивно складним і суб'єктивно обумовленим становленням людини до конкретного завдання. При цьому виникають експліцитні та імпліцитні установки, які орієнтують суб'єкта на цілком певні аспекти ситуації, сумісні з основним завданням діяльності. Трансформація мимовільної мнемічної установки в усвідомлену мнемічну ціль часто спостерігається в навчальній діяльності, загальною основною метою якої є не тільки розуміння матеріалу, але також міцне засвоєння й збереження знань.

Висновки. Відзначені нами закономірності роботи довільної й мимовільної пам'яті встановлені в основному через експерименти по засвоєнню текстової російськомовної інформації. Тому нам представляється можливим гіпотетично стверджувати, що вони є загальними також для процесів засвоєння іншомовних

текстів і повинні бути експериментально перевірені в умовах навчання студентів іноземній мові. У засвоєнні іноземної мови мнемічна система проявляє свої продуктивні функції у формі довільної й мимовільної, довгострокової й короткочасної пам'яті, що виявляють свою специфіку у запам'ятовуванні, збереженні й відтворенні вербальної інформації.

Література

1. Бочарова С.П. Психология и память. Теория и практика для обучения и работы / Светлана Петровна Бочарова. – Х. : Гуманитарный центр, 2007. – 384 с. – Библиогр. : С. 380-382.
2. Зинченко П.И. Непроизвольное запоминание / П.И. Зинченко. - М. : Просвещение, 1961. - 562 с.
3. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн - СПб. : Питер Ком, 1999. – 720 с.
4. Смирнов А.А. Проблемы психологии памяти /А.А. Смирнов. - М. : Просвещение, 1996. - 422 с.